

U-LANDENES SITUATION OG FREMTIDEN

af

Finn Tarp
Lektor, lic. polit.
Økonomisk Institut
Københavns Universitet

U-landenes situation og fremtiden

Resumé

Trods betydelige fremskridt i mange u-lande forbliver fattigdom, underernæring og kampen for at overleve de umiddelbare problemer for en stor del af verdens befolkning. Balancen mellem væksten i fødevarerproduktionen og befolkningen forbliver således et centralt tema i udviklingsøkonomien. Det samme gælder landbrugets rolle og de i 1980'erne igangsatte stabiliserings- og strukturtilpasningsinitiativer. Disse problemkredse undersøges derfor i denne artikel. Det konkluderes, at fremsynede initiativer er påkrævede i henseende til såvel teknologi som handelsrelationer og kapitalstrømme, hvis den negative tendens i specielt Afrika skal vendes.

1. Indledning

Der er sket mange ændringer i den internationale økonomi siden 2. Verdenskrigs afslutning. Bl.a. blev mange u-lande etableret som selvstændige stater omkring 1960. Det var i en periode præget af den kolde krig mellem øst og vest, og konflikten mellem den første og anden verden var med til at styrke betydningen af de alliancefrie u-lande. De sociale, politiske og økonomiske u-balancer mellem Nord og Syd kom på dagsordenen, og kravene om en ny økonomisk verdensorden blev formuleret i begyndelsen af 1970'erne. En ny konfliktakse mellem Nord og Syd syntes at tegne sig i den hidtidige bipolare verden. Den aktuelle konstellation er imidlertid en helt anden.

Reformerne i Østeuropa siden 1989 har naturligvis på fundamental vis bidraget til ændringen af ovennævnte verdensbillede. Hertil kommer imidlertid flere andre forhold. De seneste to årtier har været præget af afreguleringen af de internationale finansielle markeder og den internationale kapitals stærkt forøgede mobilitet og indflydelse. Den teknologiske udvikling og stigende integration af produktion og handel i transnationale selskaber er en anden vigtig dimension i denne såkaldte globaliseringsproces. Denne proces er ny i modsætning til mere velkendte begreber som inter- og multi-nationalisering. Endelig har kommunikationsrevolutionen på afgørende vis ændret forudsætningerne for handel, forskning og kulturelt

samkvem. Verden er blevet bundet sammen af avancerede kommunikationsnetværk, der ikke blot påvirker økonomien, men også sociale og politiske holdninger samt livsstil og forbrugsmønstre.

Dvs. den internationale økonomi er i realiteten ikke længere inter-national. Den er et globalt, integreret system, hvor hændelser i den centrale trekant bestående af USA, Japan og Europa påvirker hele kloden. Blandt de mere konkrete effekter af den igangværende globalisering kan nævnes, at varer i stigende grad udveksles inden for de samme sektorer i i-landene, mens handelen med forskellige varer mellem i-landene på den ene og u-landene på den anden side ikke kan følge med. I 1980 udgjorde de 102 fattigste landes andel af verdens eksport og import af forarbejdede varer henholdsvis 8% og 9%. Bare ti år senere i 1990 var de to andele nede på blot 1% og 5% (Lissabonklubben, 1993, s. 97). Denne afkobling af en stor gruppe u-lande fandt sted samtidig med, at ikke blot den socialistiske øst-blok men også den tredje verden ophørte at fungere som forenet politisk kraft. I modsætning til den stærkt øgede industrielle og samfundsmæssige integration i Nord er differentiering karakteristisk i Syd.

Tabel 1 illustrerer denne spredningsproces i Syd. Det er tydeligt, at medens Øst- og Sydøstasien har formået at fastholde høje vækstrater i nationalproduktet de sidste 20 år, er det samme ikke tilfældet i de øvrige regioner. Det fremgår desuden, at der er store regionale forskelle i befolkningsvæksten, så forskellen i udviklingen i nationalindkomsten pr. capita bliver endnu mere markant. I flere områder var BNI pr. capita faktisk faldende i 1980'erne i modsætning til de fremgangsrige 1970'ere, og såvel import- som eksportudviklingen understreger Afrikas, Mellemøstens og Latinamerikas vanskeligheder i modsætning til fremgangen i Øst- og Sydøstasien. Afrikas relativt store gældsproblemer er illustrative. Også de andre regioner blev med undtagelse af Østasien ramt hårdt af gældskrisens udbrud i begyndelsen af 1980'erne, men de har alle været bedre rustet til at imødegå denne. Endelig er det tydeligt, at u-landenes problemer ikke hidtil er blevet søgt løst gennem øgede nettotransfereringer fra den udviklede del af verden.

Den stigende disintegration u-landene imellem fremgår også af de strukturelle karakteristika, der sammenlignes i tabel 2. Tallene for indkomst pr. capita, forventet levetid, analfabetisme

Tabell 1: Udvalgte indikatorer for u-landene, årlig gennemsnitlig vækst i %, medmindre andet er anført.

	BNP (1987 US\$)	Befolkning	BNI pr. capita (1987 US\$) ^a	Vareimport (1987 US\$)	Vareeksport (1987 US\$)	År	Udlandsgæld (% af eksport)	Samlede netto-transfereringer (mln. US\$)
Afrika syd for Sahara								
1970-80	4,0	2,8	0,2 (1965-90)	5,2	0,2	1980	96,6	7,6
1980-91	3,1	3,1	-1,2	-4,0	2,7	1991	329,4	7,4
Østasien og Stillehavsområdet								
1970-80	6,6	1,9	5,3 (1965-90)	7,6	9,5	1980	89,8	3,2
1980-91	7,7	1,6	6,1	8,4	10,2	1991	96,2	17,3
Det sydlige Asien								
1970-80	3,5	2,4	1,9 (1965-90)	2,5	3,6	1980	160,4	5,4
1980-91	5,4	2,2	3,1	3,6	7,4	1991	287,1	5,8
Mellesten og Nordafrika								
1970-80	5,2	2,9	1,8 (1965-90)	15,6	3,9	1980	114,4	-5,1
1980-91	2,1	3,2	-2,4	3,2	0,5	1991	185,8	1,1
Latinamerika								
1970-80	5,5	2,4	1,8 (1965-90)	3,6	-0,1	1980	195,5	7,5
1980-91	1,7	2,0	-0,3	-1,1	2,9	1991	256,0	4,2
OECD-landene								
1970-80	3,1	0,7	2,4 (1965-90)	2,0	5,6	1980
1980-91	2,9	0,6	2,3	5,1	4,1	1991

Anmærkning: ^a Tallene for perioden 1965-90 er taget fra *World Development Report, 1992*. ¹ Vedløbet både gæld- og bistandsstrømme samt private kommercielle kapitalstrømme, såsom direkte udenlandske investeringer.

Kilde: Verdensbanken, *World Development Report, 1993* og 1992, Washington D.C.

Tabel 2: Strukturelle karakteristika, udvalgte regioner, 1970 og 1991.

	Afrika syd for Sahara		Østasien og Stillehavområdet		Det sydlige Asien		Mellemøsten og Nordafrika		Latinamerika	
	1970	1991	1970	1991	1970	1991	1970	1991	1970	1991
BNP pr. capita (løbende US\$)	190	350	140	650	120	320	370	1940	640	2390
Privatforbrugets andel af BNP (%)	73	71	66	55	76	72	57	..	70	..
Buttiksparings andel af BNP (%)	16	14	25	36	14	17	25	..	20	..
Eksportens andel af BNP (%)	21	28	7	30	5	10	29	..	13	18
Landsbrugets andel af BNP (%)	35	31	34	19	44	31	16	14	13	..
Primære produkters andel af eksporten (%)	92	92	68	28	53	28	93	90	91	66
Landsbefolkning i % af samlet befolkning	84	71	81	48	81	74	59	45	43	28
Forventet levetid (år)	43 (1960)	51	50 (1960) ^a	68	50 (1960) ^a	59	44 (1960)	64 (1960)	51 (1960)	68
Arbefælsrate (voksne i %)	..	50 (1990)	..	24 (1990)	..	54 (1990)	..	45 (1990)	..	16 (1960)
Børnedødelighed ^b	144	104	76	42	138	92	135	60	82	44

Anmærkninger: ^a Tallet for forventet levetid i 1960 gælder hele Asien, ekskl. Kina (43 år) og Indien (47 år). ^b Antal døde børn pr. 1000 nyfødte.

Kilder: Verdensbanken, *World Development Report*, 1993 og *World Tables*, 1993, Washington D.C.

og børnedødelighed taler for sig selv. Trods fremskridt sammenlignet med 1970 er børnedødeligheden i Afrika f.eks. fortsat meget høj relativt set, og det omvendte er tilfældet for den forventede levetid. Hertil kommer den betydelige forskel i, hvorledes privat forbrug, bruttoopsparing og eksport har udviklet sig mellem de angivne regioner. Årsagerne hertil skal søges i såvel interne som eksterne forhold. Det kan endelig bemærkes, at det private forbrugs andel af nationalproduktet faldt generelt i u-landene mellem 1970 og 1991.

Landbrugets andel af nationalproduktet er i u-landene generelt langt større end i de udviklede lande. Det falder imidlertid i øjnene, at medens andelen faldt kraftigt i Østasien mellem 1970 og 1991, forblev den næsten uændret i Afrika. Dette er et foruroligende udtryk for ringe økonomisk udvikling og transformation af økonomien. Tilsvarende kan det bemærkes, at medens primærprodukternes andel af eksporten faldt kraftigt i Øst- og Sydasiens samt Latinamerika, var denne andel stort set uændret i Afrika og Mellemøsten. Den allerede omtalte kraftige økonomiske fremgang i Østasien ses også af landbefolkningens faldende andel af den samlede befolkning. Det mere begrænsede fald i andelen i f.eks. Afrika er derimod et udtryk for landbrugskrise. Endelig er det oplagt, at Afrika og Sydasiens forbliver langt mere rurale samfund end de øvrige regioner.

2. Landbrug og fødevarer sikkerhed: Historiske tendenser og aktuelle data

Landbrugsproduktionen er vokset konstant i u-landene de sidste årtier såvel totalt som pr. capita. Dette gælder også for 1980'erne trods u-landenes vanskelige økonomiske betingelser i dette årti. Som det fremgår af tabel 3, lå den samlede gennemsnitlige årlige vækst i perioderne 1970-80 og 1980-91 på henholdsvis 2,7% og 2,8%. Det svarer til 0,5% og 0,8% pr. capita. Tabel 3 viser også, at u-landenes samlede fødevarerproduktion pr. capita steg med 15% mellem 1979/81 og 1988/90. For verden som helhed har der ligeledes været fremgang i landbrugsproduktionen de sidste årtier. Specielt kan det bemærkes, at mængden af fødevarer i 1990 svarede til ca. 2.700 kilokalorier pr. person pr. dag (FAO, 1993, s. 32). Det er over 17% mere end for 30 år siden. Dvs. mængdemæssigt produceres der tilstrækkeligt mad i verden til, at ingen ville sulte, hvis fordelingen var lige. Dette er således tilfældet på trods af, at verdens befolkning voksede med 2,3 milliarder fra 1960 til 1990.

Tablet 3: Vækst i landbrugs- og fødevarerproduktion, 1970-90.

	Landbrugsproduktion (årlig gennemsnitlig vækst i %)			Fødevarerproduktion pr. capita (gennemsnitligt indeks)	
	Total			1979-81	1988-90
	1970-80	1980-91	1980-91	1979-81	1988-90
Afrika syd for Sahara	1,5	1,8	-1,3	100	91
Østasien og Stillehavsområdet	3,1	4,3	1,2	100	127 ^a
Det sydlige Asien	1,8	3,3	-0,6	100	116 ^a
Mellemøsten og Nordafrika	4,2	3,6	1,3	100	101
Latnamerika	3,5	1,9	1,1	100	113
Lav- og mellemindkomstlande i alt	2,7	2,8	0,5	100	115

Anmærkninger: ^a Beregnet som forskellen mellem totalvækst og befolkningsvæksten angivet i tabel 1. ^b Inkl. Kina. ^c Inkl. Indien.

Kilder: Verdensbanken, *World Development Report*, 1993 og 1992, Washington D.C.

Tabel 4: Udvikling i produktion, areal og udbytte i u-landene (ekskl. Kina), udvalgte afgrøder, 1969/71-1988/90.

	Produktion (P) (millioner tons)		Areal (A) (millioner hektar)		Udbytte (U) (tons/hektar)		Vækstater 1974-90 (% pr. år)		
	1969/71	1988/90	1969/71	1988/90	1969/71	1988/90	P	A	U
Hvede	67	132	58	70	1,2	1,9	3,8	0,9	2,8
Ris	177	303	95	109	1,9	2,8	3,0	0,8	2,3
Majs	70	117	54	63	1,3	1,8	2,7	0,9	1,8
Rug	16	22	15	17	1,1	1,3	1,8	0,8	1,0
Milke	19	22	35	32	0,6	0,7	0,4	0,6	1,0
Sorghum	28	37	38	37	0,7	1,0	1,7	0,3	1,5
Korn i alt	381	631	299	331	1,3	1,9	2,8	0,6	2,2
Cassava	95	153	11	15	8,3	10,1	2,4	1,3	1,1
Sukkerør	486	882	9	15	52,0	59,6	3,4	2,5	0,8
Bælgfrøer	24	30	46	52	0,5	0,6	1,5	0,7	0,6
Soyabønner	3	38	3	22	1,0	1,7	11,8	9,4	2,1
Jordnødder	14	16	17	17	0,8	1,0	0,4	-0,1	-0,9
Kaffé	4	6	9	11	0,5	0,5	2,2	1,5	0,7
Bomuldsfrø	16	21	22	19	0,7	1,1	1,3	-0,9	2,2

Kilde: FAO (1993, s. 106).

De aggregerede produktionstal skjuler imidlertid, som det fremgår af tabel 3, meget store forskelle i udviklingen mellem de forskellige regioner og lande. I Østasien (inklusive Kina) steg såvel landbrugs- som fødevarerproduktionen i absolutte størrelser ganske kraftigt i perioden 1970-91 trods sektorens faldende relative betydning, der blev omtalt ovenfor. Tilsvarende var udviklingen i Sydøstasien (inklusive Indien) positiv i denne periode. Derimod faldt pr. capita landbrugs- og fødevarerproduktionen i Afrika, og den stagnerede i Latinamerika.

Den samlede produktionsfremgang i landbruget i u-landene kan, som det fremgår af tabel 4, i nogen grad forklares med en udvidelse af det dyrkede areal. Det samlede kornareal steg f.eks. med 0,6% om året fra 1970-90. Der er imidlertid de fleste steder i verden meget snævre grænser for, hvor meget arealet kan udvides. Tabellen viser da også tydeligt, at den væsentligste årsag til produktionsstigningen fra 1970 til 1990 skal findes i højere hektarudbytte. For kornets vedkommende steg det samlede udbytte med 2,2% om året i denne 20-års periode. Fremgangen gælder især for hvede og ris og i anden række majs. Baggrunden for denne udvikling skal til dels søges i *den grønne revolution*. Den koncentrerede forskningsindsats i de internationale jordbrugsforskningscentre under *Consultative Group of International Agricultural Research* (det såkaldte CGIAR-system), hvor nye sorter og teknologi er blevet udviklet, har spillet en stor rolle i denne sammenhæng.

At forskningsindsatsen, som det fremgår af tabel 4, har været langt mindre succesfuld for f.eks. sorghum, millet og cassava, samt bælgfrugter og jordnødder, der er vigtige afgrøder for mange af de fattige bønder i Afrika, bør vække til eftertanke. Dette sættes yderligere i perspektiv af tabel 5, hvor den regionale udvikling i arealanvendelse og udbytte for hvede, ris og majs er sammenfattet. Mens arealstigninger stadig var af væsentlig betydning i alle regioner i 1970'erne (med undtagelse af Mellemøsten og Nordafrika), var det i 1980'erne kun tilfældet for Afrika. I andre områder voksede det dyrkede areal meget langsommere end tidligere. Mod- modsat var den relativt lave udbyttefremgang for alle tre afgrøder i Afrika i 1980'erne skuffende i sammenligning med alle andre regioner, hvor stigningerne generelt var betragtelige, omend med faldende vækstrater gennem perioden (Pinstrup-Andersen, 1994, s. 4-6).

Table 5: Udvikling i areal og udbytte for tre hovedafgrøder i forskellige regioner, 1969/71 - 1989/91.

	Areal				Udbytte					
	Millioner hektar		% ændring		Tons/hektar		% ændring			
	1969/71	1979/81	1989/91	1969/71- 1979/81	1979/81- 1989/91	1969/71	1979/81	1989/91		
Afrika syd for Sahara										
Hvede	1,3	1,1	1,4	-15,4	27,3	1,0	1,3	1,6	30,0	23,4
Ris	3,5	4,5	6,1	28,6	35,6	1,3	1,4	1,6	7,7	14,3
Majs	12,1	12,2	16,5	0,8	35,2	1,0	1,1	1,2	10,0	9,1
Østasien og Stillehavsområdet										
Hvede	25,5	29,0	30,6	13,7	5,5	1,2	2,0	3,1	66,7	55,0
Ris	61,0	65,4	66,9	7,2	2,3	2,7	3,4	4,4	25,9	29,4
Majs	22,9	28,6	30,6	24,9	7,0	1,8	2,6	3,6	44,4	38,5
Det sydlige Asien										
Hvede	23,5	30,1	33,0	28,1	9,6	1,2	1,5	2,1	25,0	40,0
Ris	55,6	59,2	61,7	6,5	4,2	1,7	2,0	2,6	17,6	30,0
Majs	7,0	7,2	7,7	2,9	6,9	1,1	1,1	1,5	0,0	36,4
Mellesten og Nordafrika										
Hvede	24,5	25,3	26,7	3,3	5,5	1,0	1,3	1,7	30,0	30,8
Ris	1,2	1,2	1,3	0,0	8,3	3,7	4,0	4,7	8,1	17,5
Majs	2,3	2,4	2,2	4,3	-8,3	2,0	2,4	3,7	20,0	54,2
Latinamerika										
Hvede	8,6	10,1	10,2	17,4	1,0	1,4	1,5	2,1	7,1	40,0
Ris	6,4	8,0	6,7	25,0	16,3	1,7	1,9	2,6	11,8	36,8
Majs	35,9	25,5	26,1	-1,5	2,4	1,4	1,8	2,0	28,6	11,1

Kilde: FAO (1993, s. A23-A36).

Tablet 6: Udvikling i fødevarerforsyning og undererning, 1969/71, 1979/81 og 1988/90.

	År	Fødevarerforsyning pr. capita (kcal/dag)	Sundt befolkning (mio.)	Underernede ^a		
				% af sundt befolkning	Millioner	% ændring i totalt underernerede i.f.t. det forgående år
Afrika syd for Sahara	1969/71	2140	268	35	94	-
	1979/81	2120	358	36	129	37
	1988/90	2100	473	37	175	36
Østasien og Stillehavsområdet	1969/71	2020	1120	44	497	-
	1979/81	2340	1358	26	359	-28
	1988/90	2600	1558	16	252	-30
Det sydlige Asien	1969/71	2040	738	34	254	-
	1979/81	2100	926	31	285	12
	1988/90	2220	1144	24	271	5
Mellemøsten og Nordafrika	1969/71	2380	178	24	42	-
	1979/81	2830	233	10	23	-45
	1988/90	3010	297	8	24	0
Latinamerika	1969/71	2500	281	19	51	-
	1979/81	2690	357	13	47	-13
	1988/90	2690	433	13	59	26
TOTAL	1969/71	2120	2585	36	941	-
	1979/81	2320	3232	26	843	-10
	1988/90	2470	3905	20	781	-7

Åndersknag: ^a Defineret som antal personer, der i gennemsnit i løbet af et år er esmeret til at have et fødevarerforbrug under det der er nødvendigt for at opretholde kroppens vægt og udføre normale aktiviteter. Denne grænse (der varierer fra et gennemsnit på 1760 kalorier pr. person pr. dag i Asien til 1985 i Latinamerika) er fastsat til 1,54 gange *Basal Metabolic Rate*.

Kilde: FAO (1993, s. 38)

Trods den betydelige fremgang i landbruget i u-landene fandtes der, som vist i tabel 6, fortsat 781 millioner mennesker, der led af sult og underernæring i starten af 1990'erne. Det er kun en nedgang på ca. 17% i antallet af underernærede sammenlignet med 1969/71. Dvs. det grundlæggende fødevarerforsyningsproblem forbliver uløst. Meget store befolkningsgrupper får ikke deres basale behov dækket, og faktisk steg antallet af underernærede kraftigt i Afrika i 1970'erne og 1980'erne og i Latinamerika i 1980'erne i modsætning til de andre regioner. Det er igen Østasien, der udviser den mest markante fremgang.

Tabel 6 viser endvidere, at antallet af underernærede som andel af den samlede befolkning er faldende i alle regioner bortset fra Afrika. Ernæringsproblemerne er tydeligvis relativt tungest i Afrika efterfulgt af Sydasien, men det bør ikke overses, at antallet af underernærede i såvel Syd- som Østasien stadig ligger højere end i Afrika. Endelig er udviklingen i Latinamerika samt Mellemøsten og Nordafrika i 1980'erne et urovækkende tegn på, at tidligere tiders fremgang kan vende drastisk. At denne udvikling fandt sted samtidig med, at mange regeringer i Latinamerika gennemførte komplekse stabiliserings- og strukturtilpasningsprogrammer, der er blevet kritiseret for ikke at tage højde for deres sociale effekter (se f.eks. Cornia, Jolly og Stewart, 1987), kan bemærkes.

Sammenholdes informationerne i tabel 6 med data om omfanget og lokaliseringen af fattigdommen i verden, bliver det oplagt, at fattigdom og underernæring er tæt korrelerede. Verdensbanken har estimeret, at ca. 1,1 milliarder mennesker i u-landene er fattige. Det svarer til ca. 1/3 af disse landes samlede befolkning. Fattigdommen er særlig udbredt i Sydasien og Afrika syd for Sahara, selvom der også findes store grupper af fattige i Østasien og Latinamerika (Verdensbanken, 1993). Samtidig kan det bemærkes, at langt de fleste af de fattige er småbønder og jordløse arbejdere, der bor på landet med kvinder og børn som særligt udsatte grupper. Detaljerede oplysninger findes ikke, men omkring 80% af de fattige bor på landet i mange afrikanske og asiatiske lande, hvorimod fattigdommen generelt er relativt mere udbredt i byerne i Latinamerika (Verdensbanken, WDR 1990). Fattigdom er således på verdensplan især et ruralt fænomen og er samtidig utvivlsomt den primære årsag til sult og underernæring.

Table 7: Nettohandelsbalance for u-landenes landbrugsvarer, 1988/90.

	<i>Eksport</i> (mia. US\$)	<i>Import</i> (mia. US\$)	<i>Nettobalance</i>	
			<i>Mia. US\$</i>	<i>%-andel af sub-total</i>
Kaffe	8.1	0.6	7.5	23.6
Oliefrø, mv.	13.4	9.8	3.6	11.4
Sukker	7.6	4.4	3.2	10.1
Gummi	4.4	1.5	2.9	9.1
Kakao	2.9	0.7	2.2	6.9
Citrusfrugter	2.3	0.6	1.7	5.2
Bananer	2.1	0.2	1.9	6.0
Andre frugter	4.1	2.1	2.0	6.2
Grøntsager	3.7	1.9	1.8	5.5
Te	2.2	1.1	1.0	3.3
Krydderier	1.2	0.6	0.6	1.8
Cassava og andre rodfrugter	1.4	0.5	0.9	2.8
Veg. fibre (ekskl. bomuld)	0.2	0.1	0.1	0.3
Tobak	3.7	3.7	0.0	0.0
Andre produkter (uspec.)	10.5	8.0	2.5	7.8
Sub total	67,7	35,6	32,0	100,0
Korn	6.0	21.9	-15.9	59.0
Mejeriprodukter	0.5	5.8	-5.3	19.8
Kød og æg	6.0	7.2	-1.1	4.2
Animalsk fedt	0.0	0.7	-0.7	2.6
Huder mv. (ekskl. lædervarer)	0.7	2.3	-1.5	5.7
Uld (ekskl. uldtekst.)	0.5	1.4	-0.9	3.4
Bomuld (ekskl. bomuldstekst.)	3.8	4.1	-0.3	1.0
Drikkevarer	1.4	2.3	-0.9	3.5
Bælgfrugter	0.1	1.1	-0.2	0.7
Sub total	19,8	46,9	-27,0	100,0
Total	87,5	82,5	5,0	-

Kilde: FAO (1993, s. 100).

Table 8: Udvikling i handelen med landbrugsvarer, 1961/63 - 1988/90.

	1961/63	1969/71	1979/81	1988/90
Løbende priser (mia. US\$)				
Eksport	13.8	18.7	69.8	87.5
Import	7.2	10.7	66.0	82.5
Nettobalance	6.6	8.0	3.8	5.0
Mængdeindeks (1979/81=100)				
Eksport	55.3	69.7	100.0	135.8
Import	34.1	43.5	100.0	131.0
Faste priser (1988/90 mia. US\$)				
Eksport	35.6	44.9	64.4	87.5
Import	21.5	27.4	63.0	82.5
Nettobalance	14.1	17.5	1.4	5.0

Kilde: FAO (1993, s. 99).

U-landene forbliver trods de i indledningen anførte bemærkninger om udviklingen i den internationale handel som helhed afhængige af at kunne importere og eksportere landbrugsprodukter til de udviklede lande. Kaffe er, som det fremgår af tabel 7, af særlig stor betydning med næsten 1/4 af den samlede nettoeksportværdi på 32 milliarder dollar i 1988/90. Sammen med oliefro mv., sukker, gummi og kakao repræsenterede kaffen i 1988/90 mere end 60% af nettoeksportværdien. På importsiden er korn med sine 60% af den samlede nettoimport helt afgørende. Hertil kommer især mejeriprodukter, kød og æg samt huden mv. Samlet havde u-landene i 1988/90 et årligt nettooverskud på 5 milliarder dollar på handelen med landbrugsvarer. Det repræsenterer som vist i tabel 8 en stigning målt i faste priser i forhold til 1979/81, men det er et tydeligt fald sammenlignet med de foregående årtier.

Det kan herudover bemærkes, at eksportmængderne steg kraftigere i 1980'erne end importmængderne, mens stigningen i løbende priser var den samme (ca. 25%). Det afspejler den forringelse i bytteforholdet, u-landene oplevede i disse år. For de ikke-olieeksporterende u-lande faldt bytteforholdet fra en indekseværdi på 110 i 1970 til ca. 75 i 1990 (Todaro, 1994, s. 418). U-landenes vanskeligheder på dette område er således oplagte. Det er endvidere klart på basis af tabel 7, at ekspansionen i landbrugseksporten har været skuffende. Dette forhold kan ses som resultat af relativt uelastisk efterspørgsel koblet med de udviklede landes importpolitik. Endelig kan det fremhæves, at eksportfremgangen kun er kommet et meget begrænset antal lande til gode.

U-landene er som nævnt nettoimportører af fødevarer, men denne import udgør kun en mindre del af deres samlede produktion. I 1969/71, 1979/81 og 1988/90 importerede u-landene som helhed ca. 20, 67 og 90 millioner tons korn. Det svarer til henholdsvis 4%, 10% og 11% af deres samlede produktion, som steg fra 482 til 847 millioner tons (FAO, 1993, s. 96). Det betyder samtidig, at u-landene i de nævnte år kun aftog ca. 3%, 8% og 11% af de udviklede landes kornproduktion, der steg fra 647 til 850 millioner tons.

Udviklingen i u-landenes fødevarerimport mellem 1970 og 1991, som fremgår af tabel 9, viser, at den samlede fødevarerimports andel af den totale vareimport faldt i alle regioner med undtagelse af Latinamerika. Faldet var særlig udpræget i Øst- og Sydasien. Østasien bevarede samtidig sin høje selvforsyningsgrad på kornområdet fra 1970 til 1990, mens Sydasien ople-

Tabell 9: U-landenes selvforsyning og kornimport, udvalgte regioner og år.

	Selvforsy- nings-grad: korn (%) ^a		Kornimport (mio. MT)		Fodevare- bistand, korn (mio. MT)		Fodevareimporten i % af samlet vareimport	
	År		År		År		År	
Afrika syd for Sahara	1969/71	97,4	1974	4,2	1974/75	0,1	1970	13
	1979/81	85,5	1980	8,4	1979/80	1,6	-	-
	1988/90	86,4	1991	10,6	1990/91	3,2	1991	10
Mellemøsten og Nordafrika	1969/71	86,9	1974	11,9	1974/75	0,1	1970	18
	1979/81	72,6	1980	23,9	1979/80	2,2	-	-
	1988/90	65,4	1991	34,9	1990/91	2,9	1991	17
Østasien og Stillehavsområdet	1969/71	97,9	1974	14,9	1974/75	0,1	1970	13
	1979/81	94,1	1980	26,8	1979/80	1,5	-	-
	1988/90	96,2	1991	34,3	1990/91	0,5	1991	6
Det sydlige Asien	1969/71	97,9	1974	9,4	1974/75	4,5	1970	24
	1979/81	96,8	1980	4,2	1979/80	2,3	-	-
	1988/90	101,9	1991	3,8	1990/91	2,2	1991	11
Latnamerika	1969/71	104,9	1974	13,3	1974/75	0,6	1970	11
	1979/81	92,9	1980	25,8	1979/80	0,7	-	-
	1988/90	87,6	1991	22,7	1990/91	1,7	1991	12

Ånmerking: ^a Beregnet som samlet kornproduktion divideret med samlet efterspørgsel.

Kilder: FAO (1993, s. 67) og Verdensbanken, *World Development Report*, 1992 og 1993, Washington D.C.

vede fremgang. I 1988/90 producerede Sydasien rent faktisk mere korn, end der blev efterspurgt i regionen. Derimod oplevede Afrika, Mellemøsten og Latinamerika fald i selvforsyningsgraden mellem 1970 og 1990. At faldet i Afrika ikke blev større, skal imidlertid med sikkerhed tilskrives manglende importkapacitet snarere end manglende ernæringsmæssige behov.

Det fremgår da også af tabel 9, at kornimporten i Afrika i de vanskelige år i 1980'erne kun steg med 2,2 tusinde tons. Det ses endvidere, at stigningen i u-landenes kornimport i 1970'erne lå i Mellemøsten, Østasien og Latinamerika, medens stigningerne i 1980'erne næsten udelukkende lå i Mellemøsten og Østasien. Dvs. stigninger i kornimporten og brug af verdensmarkedet som en integreret del af styringen af fødevareudbuddet synes mere forbundet med økonomisk fremgang end med udviklingen i produktionen og de ernæringsmæssige behov. Det kan endelig bemærkes, at selvom fødevarebistanden kan spille en nyttig rolle i mange sammenhænge, viser tabel 9, at den er af meget begrænset mængdemæssig betydning i forhold til den samlede produktion og efterspørgsel i de enkelte regioner. Det samme gælder med undtagelse af Afrika og Sydasien i forhold til den kommercielle fødevareimport. I de to regioner er kornbistanden på henholdsvis 30% og 58% af den samlede kommercielle kornimport.

Afslutningsvis kan det om de internationale fødevarepriser kort nævnes, at de med undtagelse af kriseårene i de tidlige 1970'ere har udvist en klart faldende tendens i de sidste 50 år (Pinstrup-Andersen, 1993, s. 8). IFPRI rapporten viser også, at et verdensfødevareprisindeks (opgjort i konstante dollar) faldt fra et niveau på omkring 200 i 1970 til under 100 i 1992. Dette er selvsagt til fordel for de fødevareimporterende u-lande. Denne udvikling skal imidlertid ses i sammenhæng med den samlede udvikling i u-landenes import- og eksportpriser, der som nævnt ovenfor i mange år har været ugunstig. Som konkrete eksempler kan nævnes, at værdien af u-landenes nettoeksport af kaffe og kakao målt i faste 1990 priser faldt fra et niveau på henholdsvis over 10 og 3 milliarder dollar i 1970 til ca. 6 og knap 2 milliarder i 1990 (FAO, 1993, s. 89).

3. Udvalgte analytiske temaer

3.1 Befolkning, fødevareproduktion og fødevarsikkerhed

Balancen mellem udviklingen i den samlede fødevareproduktion og væksten i befolkningens størrelse er ikke noget nyt tema inden for den økonomiske videnskab. Tværtimod skrev Thomas Malthus sit berømte værk herom for nu snart 200 år siden i 1798. Malthus' forudsigelser var pessimistiske. Han mente, at befolkningen ville vokse hurtigt efter en geometrisk skala (dvs. 1, 2, 4, 8, 16, 32 osv.), hvorimod fødevareproduktionen kun ville vokse aritmetisk (dvs. 1, 2, 3, 4, 5, 6 osv.). Tankegangen bag Malthus' arbejde på befolkningsområdet hænger således nøje sammen med hans senere udvikling af begrebet faldende skalaafkast, der indebærer, at efterhånden som marginale jorder må tages i brug, falder udbyttet.

Det er oplagt, at Malthus undervurderede muligheden for de teknologiske fremskridt, som har fundet sted siden slutningen af 1700-tallet. Produktionsfunktionen har i modsætning til Malthus' argumentation flyttet sig opad. Dvs. selv om det dyrkede areal er blevet udvidet, er udbytteerne samtidig steget betragteligt. Dvs. stigende befolkningstæthed eller hastig befolkningsvækst kan ikke alene begrunde Malthusiansk pessimisme, som allerede påpeget af Boserup (1965). Malthus' overvejelser tilkalder sig imidlertid jævnligt opmærksomhed. Så sent som i begyndelsen af 1970'erne faldt de internationale fødevarer til det laveste niveau i 25 år, dvs. til mellem 150 og 200 millioner tons, svarende til kun 10-15% af det årlige forbrug. Fødevarerpriserne steg kraftigt, og angsten for en udbredt hungerkatastrofe, specielt i Asien men også i Afrika, bredte sig. Forhandlingerne på Verdensfødevarekonferencen i 1974 var blot et eksempel herpå.

Rom-klubbens publikation om *grænser for vækst*, der udkom i 1972, vakte også bekymring. Følgelig blev den internationale landbrugs- og fødevaredebat koncentreret om behovet for at øge den samlede produktion. Selvforsyning med fødevarer blev en overordnet udviklingsmålsætning for mange u-lande, og der blev taget initiativ til at etablere CGIAR-systemet. Den globale fødevarerkrise drev imidlertid over i de følgende år. Produktionen voksede stabilt, lagrene steg, og priserne faldt som allerede påpeget.

En anden karakteristisk udvikling i 1980'erne var, at det menneskelige hungerproblem kom mere i centrum. Det blev oplagt, at analyser baseret på den aggregerede produktions- og

handelsstatistik ikke var tilstrækkelige til at forstå ernæringsituationen i et givet land. Fokus skiftede med andre ord fra produktions- og udbudssiden til forbrugs- og efterspørgselssiden. Det blev samtidig tydeligere, at det er nødvendigt at skelne mellem markedsbaseret efterspørgsel og ernæringsmæssige behov.

Amartya Sen (1981) var foregangsmand for dette skift. Han påpegede, at et fald i mængden af mad hverken er en nødvendig eller en tilstrækkelig betingelse for, at en fødevarerkrise kan opstå. I Bengalen i 1943 og Bangladesh i 1974 døde millioner af sult, men der var intet fald i den nationale fødevarerproduktion. Hertil kommer, at produktion ikke er den eneste mulige kilde til mad. For at en fødevarerkrise kan opstå kræves, at fødevarerunderskuddet ikke kan importeres. Fokus bør derfor ifølge Sen rettes mod en analyse af folks *entitlements*, dvs. folks evne til at skaffe sig adgang til den mad, der er til rådighed. Fødevarerikkerhedsbegrebet blev præciseret til at indebære såvel fysisk som økonomisk og social adgang for alle mennesker i et givet samfund til på ethvert tidspunkt at skaffe sig tilstrækkelig mad til at leve et sundt og aktivt liv.

Sen's arbejde har vakt stor diskussion (se f.eks. Bowbrick, 1986), men der synes nu udbredt enighed om følgende punkter: (i) Fødevarerikkerhed skyldes mangel på købekraft og ikke nødvendigvis mangel på mad på aggregeret niveau; (ii) Øget fødevarerikkerhed følger ikke automatisk ved øget produktion (dvs. en national fødevarerstrategi, der alene lægger vægt på effektiv vækst i produktionen, vil næppe alene kunne løse de eksisterende vækst- og sultproblemer); og (iii) Større produktion kan være en nødvendig forudsætning for at mindske hunger og underernæring; for der kan ikke altid udvikles mekanismer til at omfordele den eksisterende mad mere ligeligt.

Parallelt med ovennævnte proces er der i de allerseneste år igen kommet større opmærksomhed omkring det forhold, at nok er fødevarerproduktionen steget, men vækstraten er faldende (jvf. Brown et al., 1993, s. 11). Det ubesvarede spørgsmål er med andre ord, om verden trods alt er på vej mod Malthus' faldende skalaafkast. Den deraf følgende mulighed for udbredt hunger, i al fald i nogle af verdens fattigere regioner, omfattende især Afrika, hvis befolkningsvækst endnu ikke ser ud til at have toppet, er begyndt at vække bekymring. Det er i al

fald et faktum, at presset på jordbrugsressourcerne i u-landene næppe før har været så stort som nu.

3.2 Landbrugets rolle

Landbrugets rolle i udviklingsprocessen i den tredje verden er endnu et overordnet analytisk tema, som er blevet diskuteret intensivt i årenes løb. I perioden umiddelbart efter 2. verdenskrigs afslutning blev det hurtigt en udbredt tese blandt udviklingsøkonomer, at landbruget i u-landene er karakteriseret ved overskudsarbejdskraft (*surplus labour*) (jvf. Stern, 1989). Den almindelige opfattelse var derfor, at kapitalens og arbejdskraftens produktivitet er højere i industrien end i landbruget. Det blev følgelig konkluderet, at fremme af udviklingsprocessen forudsætter, at ressourcer overføres fra landbruget til industrisektoren.

At dette kunne ske uden at underminere landbruget, blev forklaret med netop *surplus labour* kombineret med en opfattelse af, at bønderne ikke ville reagere på den beskatning, der skulle til for at skaffe det nødvendige økonomiske overskud. Til at underbygge denne argumentation blev det desuden fremhævet, at indkomstelasticiteten i fødevareefterspørgslen er lavere end for andre varer. Landbruget blev således opfattet som en passiv sektor uden udviklingsdynamik, og mange regeringer igangsatte i overensstemmelse hermed storstilede importsubstituerende industriudviklingsplaner.

I 1960erne blev disse overvejelser genstand for kritik. Det blev påvist empirisk, at en voksende landbrugssektor er en vigtig forudsætning for økonomisk vækst. Andre studier kunne konkludere, at bønder i den tredje verden ganske afgjort reagerer på prisudviklingen, omend deres adfærd også påvirkes af strukturelle faktorer. Endelig tiltrak demografiske beregninger om befolkningsvæksten i u-landene sig opmærksomhed. Det blev en udbredt holdning, at nok skal der overføres ressourcer fra landbruget i udviklingsprocessen, men det er landbrugssektorens relative rolle, der skal falde - ikke sektorens absolutte betydning. Det er således større produktivitet i landbruget, der skal muliggøre ressourceoverførslerne - ikke tvungen ekspropriering af en given mængde overskud. Betydningen af at udvikle landbruget og industrien på balanceret vis kom følgelig i fokus.

At det er rationelt at satse på landbrugsudvikling i u-landssammenhæng, kan derfor bl.a. begrundes med følgende argumenter: (i) Landbruget genererer efterspørgsel efter sine egne og andre sektorerers produkter både som inputs og til endeligt forbrug. Vækst i landbruget bidrager således både direkte og indirekte til økonomiens samlede vækst. Samtidig er landbrugssektorens muligheder for at fremme arbejdskraftintensiv vækst relativt store; (ii) Inputbehovet og de nødvendige investeringer i landbruget kan være af betragtelig størrelse, men de tenderer til at være mindre importintensive end investeringer i andre sektorer; (iii) Det er i landbruget, langt størstedelen af de fattige bor. Fremgang her kan således med den rette økonomiske politik spredes mere ud og derved bidrage såvel til mindre importintensiv forbrugsefterspørgsel som til at sikre de fattige adgang til de økonomiske midler, der skal til, for at fattigdom og ulighed mindskes.

Trods den udbredte enighed om det rigtige i ovennævnte punkter blev landbrugsudviklingen i 1970'erne mange steder drevet frem inden for rammerne af et temmelig snævert udviklingsperspektiv. En generel underprioritering af sektoren var i praksis karakteristisk i u-landene (se bl.a. Rao og Caballero, 1990). Hertil kommer, dels at der ikke blev taget tilstrækkelig højde for makroøkonomiske faktoreres indvirken på landbruget, og dels at betydningen af effektivitet i anvendelsen af ressourcerne blev klart undervurderet. At u-landene herudover i slutningen af 1970'erne blev ramt hårdt af en række eksterne økonomiske chok som den generelle recession i verdensøkonomien, gældskrisen, faldende bytteforhold mv., bidrog omkring 1980 til at gøre det klart, at de forudgående 15-20 års økonomiske politikker og udviklingsstrategier ikke kunne opretholdes. U-landene havde ikke andet valgt end at tilpasse sig, og makroøkonomisk analyse, der hidtil havde ført en tilbagetrukket tilværelse i udviklingsøkonomien, kom mere i fokus. Det samme gjaldt rollefordelingen mellem stat og marked.

3.3 Stabilisering og strukturtilpasning

Forsøgene på at rette op på ubalancerne i u-landenes økonomier og omforme den økonomiske politik begyndte i mange lande (specielt i Afrika og Latinamerika) med den lokale regerings accept af et program for økonomisk stabilisering og strukturtilpasning, som er det tredje analytiske tema, der kort skal berøres her. IMF og Verdensbanken har i årenes løb spillet en vigtig rolle i såvel formuleringen som implementeringen af disse programmer. Det er da også karakteristisk, at det overordnede sigte har været at rette op på såvel de indenlandske som de

udenlandske økonomiske balancer samt at skabe større åbenhed over for nødvendigheden af konkurrence.

De fire makropriser (rente, valutakurs, det generelle prisniveau og lønnen) har været i fokus, og tilpasningsprogrammerne har eksplicit taget sigte på at bringe de relative priser mere på linie med verdensmarkedspriserne. Programmerne har følgelig i almindelighed omfattet kraftige devalueringer, begrænsninger i kreditudvidelsen, fjernelse af handelshindringer i form af told og kvantitative restriktioner, udgiftsreformer af de offentlige budgetter (som fjernelse af fødevaresubsidier) samt endelig institutionelle reformer og liberalisering og privatisering af den indenlandske økonomi.

Det er vanskeligt at give en samlet vurdering af effekterne af strukturtilpasningsprogrammerne. For det første har meget få lande implementeret programmerne fuldt ud. Hertil kommer for det andet, at der kan rejses en række principielle spørgsmål til vurderingsmetoden. Både en *før-og-efter* og en *med-og-uden* tilgang kan anvendes. I førstnævnte tilfælde sammenlignes en række relevante sociale og økonomiske indikatorer før og efter programmets iværksættelse. Denne metode giver således et nyttigt indtryk af, om det går fremad eller ej. På den anden side tages der ikke højde for, at økonomiens udvikling afhænger af andre forhold end de igangværende reformer af den økonomiske politik. Der kan således rejses diskussion om, hvorfor det i visse tilfælde går bedre.

Tilsvarende er det ikke oplagt, at reformprogrammet har været fejlagtigt, selvom fremgangen lader vente på sig. For at kunne udtale sig herom, må det præciseres, hvad der ville være sket uden programmet. Dette er på ingen måde uproblematisk. Debatten om stabiliserings- og strukturtilpasningsprogrammerne forbliver derfor i høj grad præget af forskellige skolers synspunkter på udformningen af en hensigtsmæssig udviklingsstrategi på kort og langt sigt, selvom disse på en række punkter har nærmet sig hinanden de senere år. At der fortsat eksisterer forskellige grundholdninger til rollefordelingen mellem stat og marked, handelspolitikens udformning samt den finansielle sektors rolle er blot nogle få illustrationer heraf.

Om landbrugets rolle kan det i denne sammenhæng bemærkes, at der er bred enighed om sektorens centrale rolle, men ikke om de instrumenter, der skal bringes i anvendelse.

Stabiliserings- og strukturtilpasningsprogrammerne har i meget høj grad lagt vægt på betydningen af højere priser. Det er da også oplagt, at højere fødevarerpriser kan være til fordel for fattige producenter, og at devalueringer kan bidrage til at bedre landbrugspriserne. Landbruget producerer i stor udstrækning handlede varer, hvis pris skulle tendere til at stige ved justeringerne i valutakursen. Men der er flere forudsætninger, der skal være opfyldt, for at de positive effekter bliver en realitet.

Dels påvirker ikke blot priserne, men også strukturelle forhold bøndernes muligheder for at reagere på de bedre priser, der om alt går vel bliver resultatet af reformerne, og dels kan større afhængighed af verdensmarkedspriserne skabe ustabilitet. De faldende råvarepriser i 1980'erne er en illustration heraf, der samtidig rejser spørgsmålet om den relative betydning af produktion af fødevarer til indenlandsk forbrug kontra en mere udadskuende satsning på eksportafgrøder. At højere fødevarerpriser i høj grad kan ramme udsatte ikke-fødevarerproducerende grupper, er endelig et eksempel på, at programmernes sociale effekter ikke kan tages for givet generelt, men må undersøges land for land.

Det er den erklærede hensigt med tilpasningsprogrammerne, at der skal rettes op på bytteforholdet mellem landbrug og industri, og at incitamenterne til at øge landbrugsproduktionen skal forbedres. Der er afgjort sket visse fremskridt på dette felt, men samtidig er usikkerheden øget, og offentlige ydelser og kredit til landbruget er blevet beskåret kraftigt. Som eksempel kan nævnes, at landbrugs- og fødevarersektoren i realiteten fik mindre opmærksomhed i 1980'erne end i det foregående årti blandt bistandsgiverne. Dette forhold kan illustreres med, at landbrugsbistandens andel af den samlede udviklingsfinansiering faktisk faldt fra godt 20% i 1980 til under 15% i 1990 (von Braun *et al.*, 1993, s. 4). I langt de fleste u-lande så regeringerne sig ikke i stand til at opveje dette fald. Tværtimod faldt landbrugets andel af de offentlige budgetter mange steder, så nettoeffekten for landbruget af de igangværende reformer er svær at opgøre. Det er i al fald ikke oplagt, at der er skabt en solid basis for vækst og udvikling.

Endelig kan der af mere principiel karakter refereres til det forhold, at de udviklede lande først på et meget højt indkomstniveau fandt anledning til at diskutere liberalisering og en nedbringelse af subsidieringen af deres landbrug. I de fattige lande er reformerne blevet

igangsat under mere anstrengte omstændigheder, hvor det drejer sig om at få bragt støtten til landbruget og fødevarerproduktionen op samt at få skabt en mere diversificeret produktionsstruktur. Denne asymmetri gør det nødvendigt at overveje ikke blot betydningen af priser og efficiens, men også strukturelle forholds betydning på såvel nationalt som internationalt niveau. Et eksempel herpå er de ikke-toldmæssige barrierer, der fortsat gælder for en lang række af u-landenes eksportvarer til i-landene.

4. Afslutning

Den fremtidige udvikling i landbruget og fødevarerproduktionen i u-landene vil afhænge af en lang række faktorer, der spiller sammen på kompleks vis. Der kan derfor ikke præsenteres nogen fuldstændig og entydig prognose inden for rammerne af denne artikel. Der er dog en række vigtige tendenser og problemstillinger, som det kan være nyttigt at koncentrere opmærksomheden om. De vil uden tvivl få afgørende indflydelse (jvf. FAO, 1993; Pinstrup-Andersen, 1994).

a. Verdens befolkning vil fortsætte med at vokse med ca. 100 millioner mennesker om året i mange år endnu. Dvs. i år 2010 vil verdens befolkning med sikkerhed have passeret de 7 milliarder. Befolkningsvæksten vil imidlertid blive meget ulige fordelt. De østasiatiske lande synes f.eks. klart på vej til at fuldende den såkaldte demografiske transition. Derimod er det langt fra tilfældet i Afrika, hvis befolkning stadig øges med over 3% om året. Sammenholdt med den stigende urbanisering betyder dette, at der i u-landene vil være et stort ernæringsmæssigt behov for større fødevarerforsyning i de kommende årtier.

b. Vækst i u-landene er af afgørende betydning for at bekæmpe fattigdom og sult, og der kan i Verdensbankens seneste prognoser spores en vis, moderat optimisme i så henseende. Der er dog vigtige regionale forskelle, og det er igen Afrika, der giver anledning til særlig bekymring. Fremgang forudsætter desuden, at såvel de igangværende økonomiske strukturreformer på nationalt niveau bringes videre, som at forvriddingerne i det internationale handelssystem mindskes.

c. Den samlede landbrugsproduktion i verden vil vokse, men med faldende vækstrate, hvis den historiske tendens fortsætter. Faldende vækst i landbruget er ikke i sig selv bekymrende, da landbrugssektorens relative betydning i økonomien på længere sigt må falde som en integreret del af selve udviklingsprocessen. Problemet er, at væksten går ned på et tidspunkt, hvor millioner af mennesker fortsat vil døje med underernæring og sult. Samtidig kan det bemærkes, at ikke blot den samlede landbrugsproduktion, men også kornproduktionen, vil udvise faldende vækstrate. Dvs. nok vil kornproduktionen vokse i absolutte størrelser, men der vil være tale om *per capita* fald.

d. Forsyningen med fødevarer i u-landene som helhed vil sandsynligvis fortsætte med at vokse både absolut og *per capita* som følge af større produktion og import. Markante fremskridt kan forventes i Østasien og i mindre grad i Latinamerika samt Nordafrika og Mellemøsten i takt med deres almindelige økonomiske fremgang. Dvs. ernæringsmæssige fremskridt er mulige i disse regioner i de kommende år. Antallet af underernærede kan også forventes at falde i Sydasiens, omend fattigdomsproblemet vil forblive udbredt. For Afrika er perspektivet imidlertid dystert, og en stadigt større del af verdens underernærede vil gradvis blive koncentreret her.

e. I-landene vil sikkert kunne øge deres korneksport noget i lyset af den stigende efterspørgsel i visse u-lande; men det kan herudover forudses, at i-landene rent faktisk ville kunne producere mere, end der vil blive efterspurgt. Dels stagnerer de udviklede landes egen indenlandske efterspørgsel, og dels kan den samlede efterspørgsel fra u-landene og Østeuropa nemt komme til at virke som bremse. Specielt i Afrikas tilfælde vil ernæringsmæssige behov ikke komme til udtryk i kommerciel efterspørgsel. Dvs. eksport af fødevarer fremstår ikke som en mulig løsning på overproduktionen i de udviklede lande, specielt ikke fordi landbrugsudvikling i u-landene vil være en forudsætning for generel fremgang og vækst her.

f. Landbrugs- og fødevarerpriserne vil naturligvis blive påvirket af den liberalisering og begrænsning af de internationale handelsforvridninger, der er aftalt inden for GATT. Risikoen for ændringer i den historisk set faldende tendens i priserne har da også vakt bekymring i flere u-lande. Det forekommer imidlertid ikke oplagt, at der vil ske drastiske ændringer. Dels vil subsidieringen af landbruget i de udviklede lande kun langsomt blive afviklet, og selvom *per*

capita produktionen af fødevarer falder noget som nævnt ovenfor, afhænger prisudviklingen også af efterspørgselssiden.

g. Det forekommer sandsynligt, at u-landene gradvist vil blive nettoimportør af landbrugsvarer. Deres eksportvarer står over for faldende, uelastisk efterspørgsel, mens deres egen import i al fald inden for en overskuelig fremtid vil blive større. Dette understreger behovet for, at u-landenes økonomier diversificeres, samtidig med at de fremtidige stigninger i deres landbrugsproduktion i vid udstrækning vil komme til at afhænge af større hektarudbytter. En udvidelse af det dyrkede areal er ikke mulig i lyset af det aktuelle pres på ressourcebasen.

Sammenfattende kan det siges, at det globale landbrug synes på vej mod faldende vækstrater. Der eksisterer store fødevarerlagre, og priserne har nu i årtier vist faldende tendens. Imidlertid er verden langt fra karakteriseret af fødevarerikkerhed for alle. I u-landene er sult og hunger udbredt, og den økonomiske krise er endnu langt fra ovre. Større fødevarerikkerhed forudsætter på kort sigt øget omfordeling, men på længere sigt er den eneste holdbare løsning vækst i produktionen. Denne vækst må i u-landene omfatte landbruget i lyset af sektorens store betydning, og fordi det er her, størstedelen af de fattige befinder sig. Skal Malthus' profeti fortsat gøres til skamme, er fremsynede initiativer derfor nødvendige i henseende til såvel teknologi som handelsrelationer og kapitalstrømme.

Litteratur

- Boserup, E. (1965) *The Conditions of Agricultural Growth*. London: George Allen & Unwin.
- Bowbrick, P. (1986) "The Causes of Famine: A Refutation of Professor Sen's Theory". *Food Policy*, vol. 11, maj, s. 105-124.
- Braun, J. von *et al.* (1993) "Aid to Agriculture: Reversing the Decline". *Food Policy Report*, oktober. IFPRI: Washington, D.C.
- Brown, L.S. *et al.* (1993) *State of the World: Worldwatch Institute Report on Progress Toward a Sustainable Society*. Norton: New York & London.
- Cornia, G.A., Jolly, R. og Stewart, F. (1987) *Adjustment with Human Face*, vol. 1 og 2. Oxford: Clarendon Press.
- Eicher, C.K. og Staatz, J.M., red. (1990) *Agricultural Development in the Third World*, 5. udgave. John Hopkins: Baltimore & London.
- FAO (diverse år) *The State of Food and Agriculture*. Rom.
- FAO (1993) *AGRICULTURE : TOWARDS 2110*. Konferencedokument C 93/24, 27. session. Rom.
- Gittinger, J.P., Leslie, J. og Hoisington, C., red. (1987) *Food Policy: Integrating Supply, Distribution and Consumption*. Johns Hopkins: Baltimore & London.
- Hendry, P. (1988) "Food and Population: Beyond Five Billion". *Population Bulletin*, vol. 43, no. 2, april, s. 1-40.
- Lissabonklubben (1993) *Limits to Competition*. Gulbenkian Foundation: Lissabon.

Malthus, T.R. (1798) *An Essay on the Principles of Population as it Affects the Future Improvement of Society, with remarks on the Speculation of Mr. Godwin, M. Condorcet, and other Writers*. Her baseret på M. Boserup (1976) *Deres Egne Ord: En Antologi over Den Økonomiske Videnskabs Historie*. Akademisk Forlag: Universitetsforlaget i København, s. 84-96.

Pinstrup-Andersen, P. (1994) "World Food Trends and Future Food Security". *Food Policy Report*, marts. IFPRI: Washington, D.C.

Rao, J.M. og Caballero, J.M. (1990) "Agricultural Performance and Development Strategy: Retrospect and Prospect". *World Development*, vol. 18, no. 6, s. 899-913.

Sen, A. (1981) *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*. Oxford: Clarendon Press.

Stern, N. (1989) "The Economics of Development: A Survey". *The Economic Journal*, vol. 99, september, s. 597-685.

Tarp, F. (1991) "L-landenes Behov for Fødevarebistand i 1990'erne". *Blåt Memo*, nr. 183, Økonomisk Institut, Københavns Universitet.

Todaro, M.P. (1994) *Economic Development*, 5. udgave. Longman: New York & London.

Verdensbanken (forskellige årgange) *World Development Report (WDR)*. Washington, D.C.

Verdensbanken (1986) "Poverty and Hunger: Issues and Options for Food Security in Developing Countries". *Policy Study*. Washington, D.C.

Verdensbanken (1993) *Implementing the World Bank's Strategy to Reduce Poverty, Progress and Challenges*, Washington D.C.